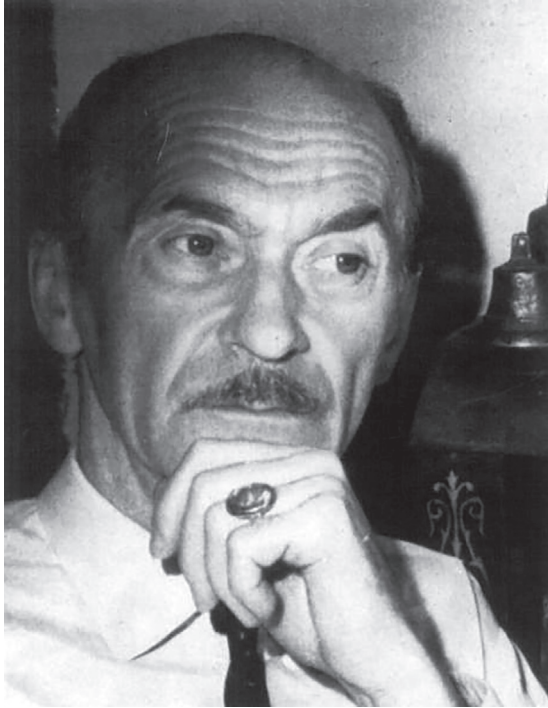

In memoriam

JÉKELY ZOLTÁN

Az én országom

NAP KIADÓ

AZ ÉN ORSZÁGOM
In memoriam Jékely Zoltán

AZ ÉN ORSZÁGOM

In memoriam Jékely Zoltán

NAP KIADÓ

Válogatta, szerkesztette, összeállította
LATOR LÁSZLÓ

Sorozatszerkesztő
DOMOKOS MÁTYÁS

Sorozattervező
SEBESTYÉN LAJOS

A kötet támogatója
MAGYAR KULTÚRÁÉRT ALAPÍTVÁNY

© Lator László, 2002, 2022

© Nap Kiadó, 2002, 2022

Egyéves korában édesanyjával
(Áprily Lajos felvétele)

Nagyenyeden a Sétatéren
a Lidi nevű pesztrával 1914-ben

1927. Kemény János, Berényi Lajos
társaságában Marosvécsen

1934 nyarán a Hűvösvölgyben

Kolozsvár, 1933, a Fő téri templomnál (Orbán Lajos felvétele)

A Baár-Madas kertjében, 1934–35-ben

Jancsó Adrienne, 1941. nyár (Fotó Kántor, Marosvásárhely)

Könyvnap Kolozsváron. Kiss Jenővel, Bartalis Jánossal, Jancsó Adrienne-nel

A Szamos-parton feleségével és kislányukkal, Ádikával. 1944. június
(B. Kováts Gyula felvétele)

Jékely Zsolttal és Áprily Lajossal, 1963

Kós Károllyal

Apa és fia. 1963–64 körül (Makkai Gusztáv felvétele)

1956. október 3. A bécsi hajóúton Kormos Istvánval

Illyés Gyulával Németh László bankettjén, Tihany, 1960. október
(Gink Károly felvétele)

Lator Lászlóval a Disznófőn, 1980

ELTŰNIK EGY VILÁG

Nagyenyedtől Budapestig

Jékely Zoltánt Erdélyhez fűzik családi és gyermekkori emlékei. 1913. április 24-én született Nagyenyeden, ahol édesapja, Áprily Lajos a gazdag múltra visszatekintő Bethlen-kollégium tanára volt. Családjának története Brassóba vezet. A szász eredetű Jeckel, illetve humanista-latinos néven Jekelius családból városbírák, lelkészek, hírneves ötvösök kerültek ki a XVII–XVIII. században. Egy időben a család egyik tagja töltötte be az ötvösök céhmesterének tisztét. Közvetlen elődei közül ükapja városi karmesterféle, dédapja könyvkötő, nagyapja, Jékely János Lajos pedig hányt-vetett életű gyári magántisztviselő volt. Apja, az erdélyi magyar irodalom „hős korának” népszerű költője, a kolozsvári egyetemen szerzett magyar-német szakos tanári oklevelet, s 1909-ben kezdett tanítani Enyeden. Itt lépett át az evangélikus egyházból a református egyházba, itt indult költői pályája. Az Áprily nevet 1918-ban vette fel, midőn első verseit beküldte Szentimrei Jenő *Új Erdély* című folyóiratának. Anyai ágon Jékely Zoltán kolozsvári polgárcsaládból származik: anyai rokonai között találunk kollégiumi tanárt, református lelkészt és kereskedőt. Áprily Lajos még diákkorában kezdett udvarolni Schéfer Idának, aki akkor a kolozsvári tanítóképzőben tanult. 1911-ben kötöttek házasságot Enyeden, itt születtek gyermekeik: Zoltán, Endre és Márta. Kezdetben a kollégium közelében egy Bethlen utcai tanári házban, később a domboldalon elhelyezkedő Sétatér egyik kertes villájában laktak. Ehhez a sétatéri házhoz és kerthez fűződnek Jékely Zoltán korai emlékei. „Minden itt van, mi örökkön-örök” – hangzik visszatekintő verse, az *Álom a Sétatérrel*.

A gyermekkor álmokban és emlékekben őrzött városa akkoriban az erdélyi magyar művelődés egyik történelmi központja volt. A XII. században betelepített szászok építették ki, akárcsak Brassót, Segesvárt és Nagyszebent, tőlük származott első elnevezése: „Strassburg am Marosch” is. Magyar neve, amelyet első templomának védő-

szentje, Szent Egyed után kapott, egy 1293-as oklevélben tűnik fel először. A középkor folyamán lassan elmagyarosodott, a reformációt követve az erdélyi reformátusok egyik központja lett, 1784-től 1848-ig itt tartotta székhelyét az erdélyi református egyház püspöke. Építészeti jellegét a XV. században épült gótikus vártemplom, a fejedelmi Bethlen-kastély, valamint a középkori bástyák és várfalak alakították ki. Midőn az Erdélyre törő tatár sereg Gyulafehérvárt elpusztította, Apafi Mihály fejedelem 1662-ben ide költöztette át a Bethlen Gábor által alapított kollégiumot. A híres iskola történetének ekkor következett el második aranykora, a város is ekkor kapta a „Maros-parti Athén” elnevezést. Tanárai között találjuk Pápai Páriz Ferencet, Köteles Sámuel, Benkő Ferencet, Szász Károlyt, Salamon Ferencet, diákjai között Bethlen Miklóst, Bod Pétert, Báróczi Sándort, Bolyai Farkast, Kőrösi Csoma Sándort, Aranka Györgyöt, Kemény Zsigmondot, Barabás Miklóst. A viharos erdélyi történelemben Enyednek is sokat kellett szenvednie, többször is elpusztult az évszázadok során. 1658-ban a tatárok, 1704-ben a császári csapatok, 1786-ban Horia felkelő serege, 1849-ben pedig a havasi román felkelők dúlták fel épületeit, égették fel iskoláját, muzeális gyűjteményeit és könyveit.

Az első világháborút követő uralomváltozás részben átalakította a város életét. Mint Alsó-Fehér vármegye székhelyének, addig nagyobb közigazgatási szerepe volt, most gazdasági és művelődési súlya növekedett. Nagyenyed volt a Maros menti bor- és gyümölcsstermesztés központja s a kollégium révén a romániai magyar oktatás, illetve tudományosság egyik tűzhelye. A húszas években még szilárdan tartotta magyar jellegét, valamivel több, mint nyolcezer lakosa közül nagyjából hatezer volt magyar. Mély hagyománytisztelet, megalapozott történelmi tudat élt polgáraiban és a kollégium ifjúságában. „Ez a kicsi város – írta Áprily Lajos – az erdélyi hagyománysűrűség városa. A történelmi levegőnek ez a nagyobb sűrűsége, ez az erős múlt-íz fogja meg azt, akit sorsa a lélek fogékony korában esztendőkre ide plántált.” Ezt a hagyománytiszteletet és történelmi tudatot szívta magába a fiatal Jékely Zoltán a családi otthonban és a kollégium falai között. Életre szóló élmé-

nyeket kapott szülővárosától és első iskolájától, történelmi érdeklődését éppúgy enyedi gyermekora ébresztette fel, mint szeretetét a természet iránt.

A kollégiumi tanárok közül különösen édesapja, aki egy időben francia nyelvre tanította, valamint a természetrajzot oktató Benkő Gyula gyakoroltak rá mélyebb hatást. Sokat olvasott, ekkor ismerkedett meg Jókai Mór regényeivel, elsősorban az erdélyi tárgyú *Szegény gazdagokkal* és *Egy az Istennel*, amelyekben szülőföldjének történelmével találkozott, továbbá Defoe *Robinson Crusoe*, Stevenson *A kincses sziget*, Kipling *A dzsungel könyve* című műveivel. Alig múlt hároméves, midőn a családi emlékezet szerint, egy szarvasbogártól elszenvedett apró sérülés és az alkonyattal röpködni kezdő denevérek látványa önkéntelenül is rímekre ihlette: „denevér – foly a vér”. Ebből a családi emlékből született Áprily Lajos *Denevér – foly a vér* című verse: „Első fiam első rímére” – ahogy a mottója mondta. Enyeden írta első gyermekkori versét is, valamint egy kis történetet, amelyben egy vadászkutyáktól szétszaggatott kóbor macska szörnyű pusztulását örököltte meg. A versike és a történet bizonyos népszerűséget keltett a család ismerősei között, mindkettő „megjelent” a Dóczyiné Berde Amál festőművésznő által szerkesztett kéziratos „hírharang”: a *Bethlen-utcai Híradó* lapjain.

Enyed környékén ismerte és kedvelte meg a hegyvidéki természetet. A Maros menti lapályon fekvő kisvárost hegyek vették körül, az Őrhegyről az Erdélyi Érchegység büszke ormait is látni lehetett. A kollégiumi tanárok, közöttük Áprily Lajos, gyakran vitték kirándulni a diákokat, gyalogosan vagy szekéren látogatták a közeli dombokat, vagy éppen a távolabbi Székelykőt, amely Torockó felett magasodott, s amelynek fehér sziklái között rejtelmes barlangok nyíltak. Ezeknek a kirándulásoknak emlékét őrzi Jékely Zoltán első regénye, a *Kincskeresők*. A család nyaranta a Székelyföldön, Parajdon, Erdőfülében, a Szamos mentén vagy a Maros völgyében töltötte szabadságát; Jékely Zoltán itt ismerte meg a vadakat cserkésző erdőjárás, a vízi élet, a horgászat vigaszát. Az enyedi táj varázsáról későbbi nyilatkozatában e szavakkal beszél: „...annak a tájnak és világnak

befolyása – én legalább így érzem – sokkalta jelentékenyebb, mint másfajta vidékéké. A fantasztikus hegyek tündérbirodalma, a Maros-völgy alkonyatba süllyedő dombjai és fehérló tornyú falucskái, a városvégi villalakás kigyúló lámpavilága a hátam mögött!” Szülővárosát azóta is nosztalgikus fénybe vonja emlékezete és költészete. Ebből a nosztalgiából születtek *Eltűnik egy világ*, *Nagyvakáció az Enyedi Kollégiumban*, *Enyeden ősz van* című versei a többi között. A kollégiumra pedig ötven esztendő múltán is így emlékezik: „A Bethlen-kollégium hatalmas, szürke-sárga épületének emlékképe minden enyedinek és volt diáknak lelkében él; hol derús ragyogásban, hol el-elborongva, de soha végképpen el nem homályosulón. Dávid király templomának látomását hordozhatta ilyenformán jóban, rosszban a bibliai nép.”

Enyeden ismerte meg a gyermekélet apró örömeit, ott ismerkedett meg a könyörtelen történelemmel. Az első világháború vad hírei szörnyű álmokat keltettek benne, a városba mind több gyászjelentés érkezett. 1916-ban a román hadsereg betörése után kis időre Kolozsvárra menekült a család. 1918 telén pedig kisgyermekként észlelte a történelmi Magyarország összeroppanását. „...öt és fél éves voltam – hangzik nyilatkozata –, amikor szülőföldem az első világháború végén megrázó változások színterévé vált. Azt hittem, itt a világ vége, amelyről a nagyanyám annyit beszélt... A katonák, a postások, a vasutasok egyenruhája, sapkája, de nemsokára még az ólomkatonák uniformisa is megváltozott. Rám is ragadt a felnőttek kétségbeesése, a kisváros siralomház-hangulata. [...] Szüleim egzisztenciális gondjait, keserűségét traumaszerűen hordoztam már kisfiú koromban. És ugyanígy érintettek a tágabb környezet, az intézmények, alapítványok sorsáról érkező hírek, és mindennek, ami a magyar múlt, recsegése, ropogása.” A gyermekkor tündérvilágát a történelmi korszak forduló válságai és küzdelmei zavarták meg.

A gimnázium első három osztályát Enyeden végezte, ám 1926-ban a családnak Kolozsvárra kellett költöznie, ekkor az ottani, ugyancsak történelmi múltú és légkörű református kollégium növendéke lett. Az átköltözést az okozta, hogy Áprily Lajosnak mind nagyobb szerepet kellett vállalnia a kisebbségi irodalom szervezésében. Ez

az irodalom a húszas évek első felében élte hőskorát: sorra alakultak az irodalmi mozgalmak és folyóiratok. A népszerű enyedi költő, akinek verseiben az erdélyi magyarság saját közérzetének megnyilatkozására ismert, nem vonhatta ki magát az irodalomszervezés nehéz munkájából. 1924 őszén Kuncz Aladár mellett vállalt szerepet az *Ellenzék* című napilap vasárnapi mellékletének szerkesztésében, majd teljes egészében ő vette át a mellékletet. 1926 szeptemberében lemondott tanári állásáról, és elhagyta Nagyenyedet. A kolozsvári református kollégiumban vállalt tanári állást, emellett szerkesztő-ségi munkájával foglalkozott. 1926 nyarán Kemény János marosvécsi várkastélyában ő is részt vett a helikoni íróközösség megalakításában. Kós Károllyal együtt kapott megbízást az íróközösség első antológiájának összeállítására, majd 1928-ban őt kérték fel az induló *Erdélyi Helikon* szerkesztésére. Erdély fővárosában kellett letelepednie. Otthont alapított a városban, fából ácsoltatott egyszerű nyárilakot a Dónát úton, a Szamoshoz közel. Ebben a kis házban töltötte a család a nyári hónapokat, ide járt vissza később 1937-ig Budapestről is.

Jékely Zoltán a negyedik, ötödik és hatodik gimnáziumi osztályokat végezte Kolozsvárott. Akár az enyedi kollégium, a kolozsvári iskola is gazdag történelmi múltra tekinthetett vissza. 1609-ben alapították (ekkor már működött a katolikus és az unitárius kollégium), tanárai közé tartozott Apáczai Csere János is. Az uralomváltás után ez a gimnázium ugyancsak nagy szerepet vállalt a középfokú nemzetiségi oktatásban. Jékely Zoltán kiváló tanárok keze alatt nevelkedett, osztályfőnöke és történelemtanára Gönczy László volt, édesapja tanította a magyar irodalmat és a filozófiát, Csűry Bálint, a későbbi neves nyelvtudós a latint, Tulogdi János, a jeles geológus a földrajzot és Jancsó Elemér a franciát. Romántanára, Iustin Ilieșu, aki verseket is írt, szerettette meg vele Eminescu költészetét. A szülői házban ismerte meg a szerveződő nemzetiségi irodalom jeles alakjait: Kuncz Aladárt, Kós Károlyt, Makkai Sándort, Berde Máriát, Reményik Sándort, Tamási Áront, Kemény Jánost, Dsida Jenőt és Hunyady Sándort, aki akkoriban szintén Kolozsvárott élt mint az *Ellenzék* munkatársa. Verseket olvasott és regényeket, a klasszikus

magyar és világirodalom remekműveit. Maga is próbát tett a költészettel, egy korai verse 1930-ban meg is jelent a Makkai Sándorné szerkesztette *Református Család* című lapban. Az Enyedhez fűződő természeti és történelmi érdeklődés után itt alakult ki vonzalma az irodalom, a költészet iránt.

A kolozsvári diákevek harmóniáját a család életének újabb fordulata zavarta meg. 1929 nyarán Áprily Lajos kénytelen volt úgy határozni, hogy megválnak az *Erdélyi Helikon* szerkesztőségétől, és családjával együtt Budapestre költözik. A népszerű költő repatriálása valószínűleg keltett az erdélyi magyar szellemi életben. „Elmégy [...] Erdélyben körbenfut a döbbenet” – hangzott Reményik Sándor *Elmégy* című verse. A *Helikon* hiába próbálta marasztalni neves költőjét; Áprily Lajosnak komoly indokai voltak: nehezen tudta megvalósítani szerkesztői elképzeléseit, mind reménytelenebbnek látta a kisebbségi sorsot, és mindenekelőtt fiai jövőjét akarta biztonságban tudni. 1929 szeptemberében már a Lónyai utcai református gimnázium tanára volt, 1930-ban elvállalta a *Protestáns Szemle* szerkesztését, majd 1934-ben a budai Baár-Madas leánynevelő intézet igazgatója lett. A család élete lassanként révbe ért. Kezdetben a IX. kerületi Kinizsi utcában, majd a Pasarét felett, egy Kapy utcai kertes villában, végül a Baár-Madas Intézet igazgatói lakásában találtak otthonra.

A gimnázium hetedik-nyolcadik osztályát Jékely Zoltán a Lónyai utcai gimnáziumban végezte, ott tett érettségi vizsgát 1931 nyarán. Nehezen talált magára az új környezetben; barátokat és társaságukhoz tartozó fiatal leánypajtásokat hagyott Kolozsváron, légüres térben érezte magát. Budapesten nemsokára osztálytársai között, Bikácsi Lászlóban és Supka Ervinben (Supka Géza, a neves polgári radikális publicista fiában) talált új barátaira. Tanárai közül Szalai Károlyhoz, a latin nyelv és Kiss Sándorhoz, a magyar irodalom tanárához ragaszkodott. Az iskolai önképzőkörben nem szerepelt, a latinórákon aratta első irodalmi sikerét: lefordította jambusokban Horatius *Ad Fuscum* című költeményét. Apáczai Csere Jánosról – „Hamlet királyfi” jellegével – benyújtott történelmi elbeszélésével 1931-ben középiskolai tanulmányi versenyt nyert. (Az elbeszélést

az atyai barát, Bodor Aladár jelentette meg a *Magyarság* hasábjain.) Részben ennek a sikerének köszönhető, hogy mint magyar-francia-német szakos bölcsészhallgatót felvették a Ménesi úton székelő Eötvös-kollégiumba. A német szakos képzést az első félév végén az érdeklődésének megfelelőbb művészettörténeti tanulmányokra cserélte fel.

Az egyetemen Horváth Jánosnál magyar, Eckhardt Sándornál francia irodalomtörténeti, Gombocz Zoltánnál magyar nyelvészeti előadásokat hallgatott, ezenkívül legszívesebben Gerevich Tibor művészettörténeti előadásait látogatta. A legnagyobb hatást Horváth János vonzó egyénisége és lenyűgöző tudása tette rá. A szülői házból hozott érdeklődés a régi és klasszikus magyar irodalom iránt az ő tudós előadásain mélyült el igazán. Valódi szellemi otthonát, ahogy sokan mások, az Eötvös-kollégiumban találta meg. A hatalmas sárga épületben a korszak egyik legjobb pedagógiai műhelye működött, amely évtizedek óta tudósok és írók nemzedékeit nevelte. Alapítója és első kurátora: Eötvös Loránd liberális szellemben indította meg a pedagógiai munkát; vezetői a párizsi École Normale Supérieure mintájára szervezték meg a kollégiumi életet. A tudós- és tanárjelöltek nagy önállósággal oldották meg feladataikat, tanáraik igazi pedagógiai tapintattal vezették be őket a tudományos munkába. Fontos szerepe volt a nyelvtudásnak és a hatalmas, jól rendezett könyvtárnak. Jékely Zoltán diákéveiben a híres nyelvtudós, Gombocz Zoltán látta el az igazgatói teendőket, tanárai közé a francia nyelvet oktató Gyergyai Albert, az olaszul tanító Carlo Tagliavini és a nyelvészeti előadásokat tartó Tamás Lajos tartozott.

Az ifjú költőjelölt ebben a munkára ösztönző szellemi környezetben találta meg otthonát és valódi önmagát. „A kiegyenlítődés, kollegális egybeolvadás hatalmas kohója volt ez az intézmény akkoriban – mondotta visszatekintve kollégiumi éveire – a más-más magyar tájakról, elszakadt országrészekből, különféle hagyományú és felekezeti gimnáziumokból érkező »golyák«, szebb szóval új egyetemi polgárok testi-lelki otthona. [...] Mindenekelőtt azonban sokfajta tudomány hajléka volt, nemcsak a humán tárgyak, hanem a természettudományok hallgatói is ott készülődtek, a harmadik

emeleti cőtusokban, talán hogy közelebb legyenek a csillagos éghoz, vagy mert jobban túrték a gyatra gőzfűtésű szobácskák spártai hőmérsékletét, ebben az athéni szellemű iskolában. Mert az volt, szabad szellemi fejlődést biztosító athéni iskola, abban az értelemben, hogy érintkezésben, fegyelem dolgában kevés köze volt a hideg spártaisághoz, kaszárnyaisághoz.” A kollégiumi évek tanulással és olvasással teltek, s ezekben a boldog esztendőkbente meg az induló költő is első lépéseit.

A kollégiumban találta meg új barátait. A budai épületben Horváth Fűsi Józseffel, Képes Gézával, Lotz Jánossal, Sötér Istvánval, Tálasi Istvánval, Varjas Bélával, később Jankovich Ferencel, az egyetemen Rónay Györggyel és Thurzó Gáborral kötött barátságot. Évfolyamtársa volt Bikácsi László, akivel a Lónyai utcai gimnáziumban töltött esztendők fűzték össze. Valódi diákközösség alakult ki, nemcsak a lakószobákban és a könyvtárban, a közös szórakozásokban, irodalmi és művészeti vitákban is.

A kollégiumi évekre esett az első írói szervezkedési kísérlet. A harmincas évek első felében ismét megsokasodtak a folyóirat-alapító próbálkozások, az induló fiatal írók szerették volna kialakítani a maguk nemzedéki fórumát. Számos irodalmi folyóirat jött létre és szűnt meg gyors egymásutánban: 1931-ben az *Index*, 1932-ben az *Álláspont*, a *Kórus*, a *Névtelen Jegyző*, 1933-ban a *Független Szemle*, a *Forrás*, 1934-ben a *Keresztmetszet*, az *Izenet*, 1935-ben a *Fegyver*, a *Mai Figyelő*. Közéjük tartozott a *Perspektíva* című „irodalmi és kritikai szemle” is, amelyet 1931–1932-ben szerkesztett dr. Bíró Sándor, később Melegh Gyula, végül Selleyi József. Az összesen kilenc számban megjelent folyóirat Rónay György, Thurzó Gábor, Thury Zsuzsa, Várkonyi Zoltán és Varró Dezső írásait közölte. Jékely Zoltán *Búcsuzz Poverelló* című szabad versével szerepelt.

Egyetemi tanulmányait 1935-ben fejezte be, ugyanennek az évek decemberében bölcsészdoktorrá avatták. Doktori értekezését *Az erdélyi magyar irodalom kezdetei a háború után* és *Kuncz Aladár* címmel Horváth Jánoshoz nyújtotta be. Értekezése azt a még Kolozsvárott keletkezett érdeklődést jelzi, amelyet a fejlődő kisebbségi irodalom iránt táplált, s arról a személyes vonzalomról tanúskodik,

amely a szülői házban megismert kiváló íróhoz és irodalomszervezőhöz fűzte. Kuncz Aladár ekkor már a Kerepesi temetőben pihent, Jékely Zoltán kolozsvári emlékeket őrzött róla; a budapesti klinikán a halálosan beteg íróval csak egyszer találkozott. Nevezetes művét, a *Fekete kolostort*, valamint szervező tevékenységét, amelyet a romániai magyar irodalom felvirágoztatása érdekében fejtett ki, mindig is nagyra becsülte. Értekezésében főként ez utóbbi tevékenységének jelentőségét méltatta. Az erdélyi magyar irodalom történeti hagyományainak ismertetése után az „erdélyi irodalmi tudat ébredésével”: a transzilvánista ideológia kialakulásával foglalkozott, majd a húszas évek irodalmi intézményeiről: a nagyváradi *Magyar Szó*, a marosvásárhelyi *Zord Idő*, a kolozsvári *Napkelet* és *Pásztortűz* című folyóiratokról, illetve az *Ellenzék* című napilap szervezőmunkájáról adott áttekintő képet. Tüzetesebb módon mutatta be a marosvécsi íróközösséget, az *Erdélyi Szépművés Céh*et és az *Erdélyi Helikont*. Végül az irodalom nemzetiségi feladatait foglalta össze, ennek során ismertette az erdélyi magyar, román és szász irodalom alakuló kapcsolatait. Munkájában elsősorban Kuncz Aladár szervezői szerepét domborította ki, az ő fontosabb irodalmi programcikkeit és nyilatkozatait idézte fel. Merített Tolnai Gábor *Erdély magyar irodalmi élete* (1933) című könyvéből, Keresztury Dezső, Németh László és Varjas Béla tanulmányaiból, valamint Áprily Lajos levelezéséből (e levélanyag közlésének ma is forrásértéke van). Az elsők között dolgozta fel a romániai magyar irodalom kialakulásának küzdelmes történetét.

Az újonnan doktorált ifjú tudósjelölt 1935 decemberében az Országos Széchényi Könyvtárban talált elhelyezkedést. Kezdetben neki is a fizetés nélküli gyakornok szerény státusa jutott, s csak 1938-ban kapott könyvtárosi kinevezést. Az első időben Trócsányi Zoltán, a hírlaptár vezetője mellett dolgozott, később Rédey Tivadar igazgatóhelyettes titkára lett. Mindkét előljárója a konzervatív szellemű liberalizmust képviselte. Trócsányi Zoltán mint szorgalmas történettudós, Rédey Tivadar pedig mint igényes irodalomkritikus és színháztörténész szerzett érdemeket. A könyvtárban gazdag kutatóműhely alakult ki, a fiatal Jékely Zoltánt tudósok és írók vették

körül, így Asztalos Miklós, népszerű történész, aki különösen az erdélyi magyar múlt kutatásában ért el jelentős eredményeket, Halász Gábor, a *Nyugat* „esszéíró” nemzedékének neves képviselője és Joó Tibor, aki alapos eszmetörténeti munkásságával hívta fel magára a figyelmet. Ebben a tudományos műhelyben fejlődött tovább a fiatal Jékely Zoltán érdeklődése a régi és klasszikus magyar művelődés iránt.

ÁPRILY LAJOS

Denevér – foly a vér

Első fiam első rímére

*Enyeden van egy kicsi út,
éjjel csavargó s róka járja.
Juhar-során már nem megyünk
az erdők epres laposára.*

*A Holt-Marosba nem megyünk
kecskebékás tavaszi érre –
s a padhoz, ahol „foly a vér”
volt első rím a „denevér”-re.*

*Kézenfogó kicsi kezéd
s a kicsi út vörös keresztje
hogy elmaradt – Szédülten állsz,
világ szelében lengedezve.*

*Látod, maholnap vén leszek,
lassan félélszázra nő az évem,
és százesztendő holt apám
enyedi föld rengeti mélyen.*

*S mégis, ha szűk alvás után
hideg lengéssel jő a hajnal,
s parkunkba zirrenő rigók
szállanak le fekete rajjal,*

*mennék apámmal, riadót
ver a szívem s útnak eredne
szajkó-rikoltásos, hűvös,
babonás székely rengetegbe.*

*Hol a keze? Hol a kezéd?
Holdfény villan a denevéren.
Hallgat a zirrenő madár.
És foly a vér. Úgy foly a vérem.*

ÁPRILY LAJOS

Esti dal

Makkai Sándornak

Ültem bent a két fiammal
tűzvilágos pamlagon.
Jött az este, barna koldus,
könnyesen jött és vakon.
Őszi zápor dobverése
percegett az ablakon.

Két fiacskám karcsu testét
átölelte két karom.
(Hármas árnyék játszva lengett,
nőtt mögöttünk a falon.)

És az esttel víg dalokra,
Grimm-mesékre jött a gond.
Búgott kiunt a szél dorombja,
óriási bú-doromb:
Fognak-é majd lelkesülni
új világok tavaszán
fény-imádó, büszke szemmel
fent az ember magasán?
Vagy kavargó ködbe hullva

minden álmuk úgy vesz el:
tolla-foszlott, csonka szárnnyal,
ember-csúcshoz oly közel?
Vagy az ösvény gyenge gyepről
vadbozótú láphoz ér,
és a csalfa lép iszapja
újra vér, jaj, újra vér?!...

Ültem bent a két fiammal
s mint az óriás-kígyó,
tűzvilágos pamlagunkon
úgy bővölt a vízió.

Két fiacskám karcsu testét
félte fogta két karom.
(Nőtt az árnyék, óriásra
nőtt mögöttünk a falon.)
S vércsecsőrű kín csapott rám,
réggi kínnal vérrokon –
és a falra sors-sötéten
felkomorlott Laokoon.

ÁPRILY LAJOS

Fiamnak

*Voltam alkonyba bűgő tibia.
Te légy jövőendő gondolat-csatán
piros hajnalba bűgő trombita.*

*Voltam haszontalan műhely-salak.
Te légy titkos szépségű, ritka kő,
miből a művész óriást farag.*

*Voltam romokra hulló permeteg.
Légy villámtól feszülő éjszakán
rontó, teremtő nyári fergeteg.*

*Voltam tört palló szikkadó eren.
Légy zajló árban jég- s hullámtörő,
acélos élű és könyörtelen.*

*Voltam pennában sercegő erő.
Légy kohófényben sújtó kalapács,
idők üllőjén konduló verő.*

*Voltam sötét, lomos hajófenék.
Te légy hajókosár árboctetőn,
ahonnan táruul tenger-messzeség,*

*Voltam lepattant húrú hegedű.
Légy boltozat-rendítő orgona,
echót riasztó, dörgő zengzetű.*

*s amíg alatt hullámcsapás üvölt,
szálljon belőled lélekrengetőn
remények új igéje szerteszét:*

Föld!

JÉKELY ZOLTÁN

Enyed, „a világ közepe”

Gyermekkorunkban úgy tudtuk, Enyed a világ közepe. Így hallottuk felnőtteinktől, így adtuk más városból érkező kisdíákoknak tovább. S ez a tudat mérhetetlen büszkeséggel töltött el minden enyedit, osztálykülönbség nélkül vallotta mindenki, rektor, professzor, hentesmester és gypmester egyaránt. Ettől hordozta délcegebben hangsze-

rét a bögőhordozó öreg cigány. Enyed a világ közepe: a sarkcsillag is hozzá igazodik talán.

Később azonban, ahogy apródonként szélesbedett tudásunk mezeje, kételkedés ördöge költözött belénk, s fejcsóválva forgattuk a glóbuszt a múzeumban: hiszen a világnak nincs is közepe! Nyilvánvaló tehát – okoskodtunk –, hogy azok, akik meglett ember létükre, alig tízezres lélekszámú városkákat a világ közepének tartják, balgatag ítéletű, elfogult emberek, nem látnak tovább az orruknál...

De telt-múlt az idő. Sok enyedi gyermek – ősei útvonulatát követve – kikerült a nagyvilágba, a Duna nagy magyar városa, külföldi csodák vártak reá, hosszú tornyokat látogatott sorba, s egy-egy éjszaka, idegen nagyváros pályaudvarának várótermében, újdonság falitérképen, könnybe lábadt tekintettel kereste szülővárosát: nem találta. Mintha elsüllyedt volna, kicsi korallsziget módjára, az óceánban. S mégis, mégis, minél messzebbre kalandozott Enyedtől, ismét annál erősebb hittel hitte: Enyed a világ közepe. Mert ha az idegen térképeken nem is, de régi könyvekben és külföldi magyar lelkekben, mindenütt találkozott örök jelenvalóságával. S ahol a legtávolabb volt tőle, ott álmodott a legszebbet felőle, ott látta meg legtisztábban meseszerű, példázatba illő történetét.

*

Ki ne ismerné Raffaelnak *Az Athéni Iskola* című falfestményét? A tágas oszlopcsarnokban, márványlépcsők felett szakállas öreg bölcsek s szép, átszellemült ifjak álldogálnak-üldögélnek, láthatóan végső kérdések felett tanakodván; mások ismét rebbenéstelen tekintettel fürkészik a végtelent.

Ha festő volnék, *Az Athéni Iskola* példájára hatalmas faliképet festnék, s ezt írnám alája: *Az Enyedi Iskola*. Mert – akárcsak Raffael – én is nevezetes férfiakat pingálhatnék oda: Enyed város nagy embereit s a Kollégium hírnévre szert tett tudós professzorait, diákjait. Képem középpontjába – jobbán Apáczai Csere Jánossal – magát a nagy fejedelmet, Bethlen Gábort illeszteném, aki a Kollégiumot alapította, s ellátta a Fejedelmi Fundus minden javaival, sőt ezen felül is, életével és alkotásaival messze századokra világító példát statu-

ált. Ő volna a kép Platóna. S aztán, évjáratok nem, csak a magyar örökkévalóságot tekintvén, így következnenek, szép sorjában: a nagy szótáríró doktor, Pápai Páriz Ferenc; az első erdélyi természettudós, Benkő Ferenc; a három testőríró: Báróczy Sándor, Barcsay Ábrahám és Naláczy István, akik Bécsben a magyar művelődés előrevitelében Bessenyeivel együtt jeleskedtek; Bolyai Farkas „számok óriása”; Bod Péter, aki elsőül írt magyar nyelvű irodalomtörténeti műveket; Kőrösi Csoma Sándor „kit rokont keresni egy más világrész titka csábított”; Újfalvy Sándor, Barabás Miklós, Kemény Zsigmond, Szász Károly s még sokan mások, akik Isten kegyelméből, még sokáig test szerint is itt lehetnek közöttünk. Íme, az Enyedi Iskola! Ezek között a halhatatlanok között nem is egy libapásztorságból került be az Alma Materbe, s pályáját szolgadiáksággal, vízholdással, kalefaktorsággal kezdte. S bekerülhetett ide minden gyermek, akit egy-egy falucska előljárósága tehetségesnek és tisztességesnek ítelt. Bátran jöhetett: a fejedelmi alapítvány gondoskodott róla, embert nevelt belőle.

Az ifjúság saját kebeléből kormányozta magát, megvoltak a maga esküt tett funkcionáriusai, akik a közösség érdekéért, a tanulás zavartalanságáért felelősséggel tartoztak. S hiába dúlták fel a háborús veszedelmek ezt a gazdag békességet négyszer is, az Enyedi Iskola annyi jeles embert adott a hazának, mint együttvéve Marosvásárhely és Kolozsvár. Bátran jelenthetjük ki tehát: az idestova három és fél évszázados Enyedi Református Főiskola volt az első magyar „Kitűnőek Iskolája”.

*

Nagyenyed még Erdély sok vészt látott városai közt is olyan, mint a mese poraiból éledő fönixmadara: három évszázad alatt négyszer igyekeztek eltörölni a föld színéről, s négyszer támadt fel újra. Az enyedi polgárok négyszer élték át a porba és hamuba hullás szenvedéseit s a megéledés áldott örömét. Ha a dátumokat vizsgáljuk, lehetetlen észre nem vennünk, hogy van egy átokszerű évforduló a város életében, mely cirka két emberöltőnként tért vissza. Hiába épített, dolgozott hangyaszorgalommal két nemzedék, a harmadiknak újból és újból előlről kellett kezdeni. Enyed népe minden időben egy

láthatatlan Vezúv lávájától rettegett. Csuda-e, hogy az állandó fenyegetésben megedződött, megszilárdult az enyedi polgár erkölcsi jelleme? A megismétlődő csapásokat Isten büntetésének tekintvén, igyekeztek feddhetetlen étellel, Istennek tetsző szorgalommal megérdemelni megbocsátó kegyelmét. Sőt örök emlékeztetőül az első pusztulásra, a város előljárói azt a szomorú emlékeztető napot, Diem Dominicam Palmarum, jeles nappá tették. „Azon a napon – írták fogadástartásukban szegény jó enyedi papok, professzorok és mives emberek – solemniter az Isten ítéleteinek, és csudálatos szabadításának hálaadással való emlegetéseivel, könyörgéssel és böjtöléssel Istennek szolgálunk, az Úrnak haragját engesztelni el nem mulatjuk. Ezt pedig fogadjuk nem csak magunk személyünk iránt, hanem még a Fiaink s Leányaink, sőt a mi maradékaink iránt, nemzetségről nemzetségre.” Nagy és erős ez a fogadalom, mert a polgárok az Úr megböszülésének okát önmagukban, a város erkölcsében keresik. Dipsai Szabó István, a két első romlás krónikása, feljegyezte, hogy „ami a legkeservesebb sírásra méltóbb, a Tatár chám kívánságára három szép szűz Leányt is adtunk ki, a mely olyan bűn volt, de a nagy szörnyű félelem vitt erre”. A fogadástevők pedig elismerik, hogy az asszonyi rendben levők túlságosan szerették a cicomaságot, amiért is, nagy haragjában „az Asszonyi embereknek buja fátyoljokat, vékony drága patyolatjokat, aranyjal-ezüsttel varrott főkötőjüket, ingeket, az ellenséggel levonatta, sokakat mezítelenségre, paraszt és koldus ruhára juttatott. Mellyel megbizonyította az igaz Isten, hogy Őfelségének nem kedves a czifra köntösben bujálkodó szívű nép... Ne legyen senki közüllünk, se nemes, se nemtelen, a ki ennek utána olyan czifra öltözettel, az Istennek haragját ujjalag Városunk ellen felgerjessze, mivel nem tudják, hogy mit mért az Úr Isten még a következőkre is.”

Az újrakezdésre, erkölcsben és tudásban, a legnagyobb emberi példákat láthatták Enyed polgárai maguk előtt. A labandulásakor Miriszlónál s szerte, a város falain kívül elesett hős diákok – Jókai *Nagyenyedi két fűzfájának* hősei – még sebtiben elföldelve, ideiglenes sírjukban heverték, a város, Kollégium csupa rom volt, de társai, a túlélők, akik előmerészkedtek a Székelykő barlangjaiból, üsz-

kös romok közt, zöldségből készült kalibákban kezdik el a tanulást. Pápai Páriz Ferenc professzor pedig, a nagy szótáríró doktor, Pax Crucisát (zsoltárfordításait) „romlott Collégiumunknak hamva közt” írta. Alig zúgott el a vihar, alig aludtak el a nem mennykövek gyújtotta lángok, helyükben máris a tudomány szelíd mécsese lobog. Száznegyven esztendővel később, a Szabadságharc idején esett romlásból szintén a Kollégium példája ébreszti cselekedetre a polgárságot: Vajna Antal és Incze Dániel professzorok a romhalmazban szerény osztályt rendeznek be, az utcán nyolc darab „mezőn tekerdő gyermekkel, inassal”, megkezdik – mintegy szimbolikusan – az oktatást. A megmaradt polgárság visszaóvakodik rommá lett tűzhelyéhez, s válogatni kezdi új házához a használható gerendát, téglát, követ.

A XIX. század közepére hol van már a XVII. században alapított „betolakodott” iskola és az érdekeiket, kiváltságaikat féltő polgárság közti ellenségeskedés? A legtestvériesebb egyetértésben tartanak össze. A polgárság a diákságból, a diákság a polgárságból él. A városka fele iparos polgár, fele professzor vagy diák. Ennek a szerencsés együttélésnek, kölcsönhatásnak eredménye előbb-utóbb meg is mutatkozik: Enyed lakossága szellemi emberek közvetlen hatása alá kerül, mert ezeké a szó minden közdologban. Enyed talán az egyetlen magyar város, ahol nem vármegyei urak, hanem tanárok, tehát mindenekelőtt szellemi életet élő emberek a társadalmi élet arbiterei. De kiveszik a részüket a művelődés ápolásából Enyed mágnás családjai, a Kemények és Zeykek is: nem egy európai látókörű embert adnak országunknak, sőt a Kemények adják az egyetlen bárói rangban született tanárt is! Ilyenformán ötvöződik a falusi utánpótlású iparoságból, a kisbirtokos és a papi rétegből megújuló tanári rendből a legeszményibb magyar középosztály, amilyenhez hasonlót, sajnos, kevés városunkban tudnánk kimutatni. S ennek a középosztálynak fiai, unokái, ma megtalálhatók a „magyar glóbusz” bármely pontján; nincs kórház, iskola, törvényhatósági testület, ahol valaki ne érezné maga előtt, élete irányítójaképpen a Fejedelem kormánybotját. Mert minden volt enyedi diák tudja, hogy érette maga Bethlen Gábor kezkesedik, s ő is dorgálná meg, ha valamiben hibázik...

1942

JÉKELY ZOLTÁN

„Írószobám”

Kérdező: Garai Gábor

– *Jékely Zoltán otthonában vagyunk, a Frankel Leó utca 23-as számú ház negyedik emeletén. A kis szoba, amelyben Jékely Zoltán dolgozik és él, ablakával egy kórház falára néz, a ház mellett vilamosok, autók közlekednek állandóan, nincs éppen békés, meghitt, idillikus nyugalom, pedig úgy tudom, a költő, aki ebben az otthonban él és dolgozik, idilli tájakról, Erdélyből került bele a fővárosi kavargásba. Hadd kérdezzek meg először, Zoltán, arról, hogy honnan is indultál, hol telt az ifjúkorod?*

– Amint az előbb magad is mondtad, Erdélyben; gondolom, ezúttal az érdekel, hogy miből lett később az irodalom és a költészet, az én esetemben. Azzal kezdem tehát, hogy öt és fél éves voltam, amikor szülőföldem az első világháború végén megrázó változások színterévé vált. Azt hittem, itt a világ vége, amelyről nagyanyám annyit beszélt... A katonák, a postások, a vasutasok egyenruhája, sapkája, de nemsokára még az ólomkatonák uniformisa is megváltozott. Rám is rám ragadt a felnőttek kétségbeesése, a kisváros siralomház-hangulata. De bármilyen gyors volt a változás üteme, annál jobban ragaszkodott az ember sok mindenhez, amit megszokott, a maga életformájának tartott. Szüleim egzisztenciális gondjait, keserűségeit traumaszerűen hordoztam már kisfiú koromban. És ugyanígy érintettek a tágabb környezet, az intézmények, alapítványok sorsáról érkező hírek és mindenek, ami a magyar múlt, recsegése, ropogása.

– *Úgy tudom, hogy Enyeden jártál iskolába, majd pedig az Eötvös-kollégiumban folytattad tanulmányaidat.*

– Igen, Enyeden, és először erről, aztán majd a kollégiumról is, az Eötvösről. Enyed akkor tízezer lakosú város volt, lakói többségükben reformátusok. A Bethlen Gábor alapította Kollégium árnyékában akkoriban ünnepelték az alapítás 300. évfordulóját. Enyed

város történelme során többször felgyújtott, porig égett, háború-dúlt fészek az Érc-hegység nyúlványai és a Maros közti síkon. Ezzel a csapásokban gazdag történelemmel és a nagy diákelődök tetteivel, műveivel már a kisdíák megismerkedett. A rendkívül erős hagyományörzés, sorsvállalás példamutató. Apáczai Csere János, Bethlen Miklós, Páriz Pápai Ferenc, Bolyai Farkas, Kőrösi Csoma Sándor, Kemény Zsigmond, Barabás Miklós köztünk lebegtek. Aki komolyan vette, hogy a Kollégium, a város, a magyarság őrzésében, vigyázásában tetemes részt vesznek ezek a nagy szellemek, azt bizonyosan támogatta is ez a hit az élet sokfajta veszedelmében. Enyed ennek a nagy embereket kibocsátó múltnak köszönhetette, hogy egy kicsit hivalkodón ugyan, de nem egészen jogtalanul, a sok hasonló érdemű kicsi magyar Athén közt Maros-parti Athénnek nevezték el még a múlt században – nem csodálnám, ha éppen Jókai lett volna a keresztapa. Ő megfordult már az ötvenes években a poraiból éledező fönixvárosban. De ez a „Maros-parti Athén” nemcsak történelmének és tudományos múltjának súlyát igyekezett rám kényszeríteni. Ennek a városnak köszönhetem, hogy gyermekkoromat, tizenhárom éves koromig, megtöltötte különféle archaikus játékok izgalmával, a Maros-part horgászkalandjaival, első barátságok és szerelmek élményével csakúgy, mint temetések borzongató látnivalóival. S általában olyasmivel, amire később rétegeződhetnek az élet különféle izgalmi, élményei és borzongásai. Olyan mélyen él bennem ez a tizenhárom esztendő, hogy Enyed még mostanában is egy-egy álmom vissza-visszatérő színtere.

– *A legkorábbi verseidet olvasva úgy látom, hogy amit most elmondtál, az nagyon összérímel ezekkel, hiszen verseidben is ez tükröződik: a természet, a teremtett világ, az állatok, a halak, a horgászat és a halál élménye, a temetők járása, nemhiába mondtad Enyedről, hogy a temetők városa is. De Enyedről átvezetett az utad Kolozsvárra is, és ott keletkezett verseid háttérében megjelenik a Házsongárdi temető meg az iskolák, a barátok, az ifjúkori emlékek.*

– Köszönöm, hogy Kolozsvárra is rátérsz, és alkalmat adsz erről a városról is beszélnem. Körülbelül hasonló súllyal vagy ragaszkodással emlegethetném és emlegetem is ezt a várost, ahova 26-ban

szólította el apámat Enyedről a megélhetés gondja és az irodalom, az akkor éppen bontakozó erdélyi magyar irodalom. Hogy mindjárt a legfontosabbat említsem, anyám családjának a városa volt, a különböző fokú rokonság jelen volt úgyszólván a társadalom majd minden rétegében. S ez kárpótolta az Enyeddal elvesztett otthonosságérzést. És még valami, talán bizonyos szempontból ennél is fontosabb: a legnevezetesebb erdélyi írókkal való korai megismerkedés. Kuncz Aladár, Hunyady Sándor, akikkel egy ideig egy fedél alatt is laktam; Kós Károly, Reményik, Makkai Sándor, Dsida Jenő: mind-mind gyakori vendégeink – akárcsak Tamási Áron és Kemény János – és később, első zsenyéim idején, első bírálóim és pártfogóim a családon kívül.

– *De most hadd szóljunk apádról, bár néhány szó már esett róla eddig is. Azt hiszem, mindenki tudja, hogy édesapád Áprily Lajos volt, akit nagyszerű költőnek ismerünk és tisztelünk valamennyien. Megvallom, eddig is eltűnődtem már azon, amikor az ő köteteit és a te köteteidet forgattam, hogy milyen sokféle szál köt össze benneteket, és mégis mennyire másféle költők vagytok. Azt hiszem, ami összeköt, azt talán így tudnám nevén nevezni: afféle orfeuszi költők vagytok mindketten, szinte megértik szavakat az állatok, és szót fogadnak nektek a növények, ebben tehát közösséget sejtek Áprily Lajos és Jékely Zoltán között. Mégis nagyon különböző lelki alkattú költőnek érezlek titeket, úgy érzem, benned több a zaklatottság, több a drámaiság, több a nosztalgia. Áprily Lajosban talán több a harmónia.*

– Akkor engedelmekkel megpróbálok egyet-mást erről a „komplexumról” – ha akarod – elmondani. Természetesen csak látszólag könnyű beszélni erről. Az a veszély fenyeget, hogy magam gyártotta elméleteket szajkózom, ha ilyen helyzetbe kerülök. Ennek fő oka, hogy apám költő voltáról mindenki, aki író, tudomással bír, és kézenfekvő az összehasonlítás. Te magad most érdekesen alkalmaztál bizonyos distinkciót. Én már első zsenyéim óta nehéz helyzetben vagyok, mondom, emiatt. Néha, tapintatlanul, még most is vetélytársakként akarnak egyesek kezelni kettőnket, márpedig ez mindenképpen bántó és erőszakolt dolog. Azt hiszem, neked is ez a véleményed

erről. Valószínű, hogy apám nélkül is költőféle lett volna belőlem. De a talentum vagy adottság, ami velünk születik, ilyesmihez nem mindig elég. Lehet, hogy kevesebb költészethez illő műveltséggel vágtam volna neki a pályának, hogyha nem az ő környezetében nővök fel, hanem olyanfajta külvárosi szegénységben, magamra hagyva, mint amilyenben ő élt szegény, Kolozsvárt, egyetemi éveiben. No de hát megpróbálok pontosabb lenni. Költői cseperedésem apám közelében, egy darabig, amíg padláson írkáltam, és rejtettem rendkívül zsenge első zsengeimet, az ő tudta és beleszólása nélkül kezdődött, de példája és az a tudat, hogy költőként is megbecsülik, bizonyosan hatott rám. Tehát előbb a példa. Később, amikor a dugdosott versek előbb anyám, majd apám kezébe kerültek, további próbálkozásaim már nem maradhattak titokban. Ez körülbelül már az érettségi idejére esik, és már Budapesten vagyunk, messze attól az ihletet adó és idilli világtól, Enyedtől, Kolozsvártól és főleg attól a padlástól. Akárhogy is: abban a légkörben, pontosabban: a műhelyben folytattam továbbra is inaskodásomat, amelyben apám volt a mester. Ezt így kell érteni, majdnem szó szerint. Vagyis úgyszólván kezem ügyében találtam a mivesség mintáit és szerszámaikat. Az írógép is ideértendő, nemcsak a könyvek és az ő verskötetei. Elég sok ilyen „műhelybeli” vers bizonyítja, hogy az ő hanghordozását, nyelvjárását, szóhasználatát követem, talán még tizenkilenc-húsz éves koromban is; persze már más külső hatásokkal keveredve. (Itt elsősorban Kosztolányi érzelmesebb verseire célok.) És ezután talán már ösztönös menekülés volt a fenyegető helyzetből való kitérés, hogy az akkor modernnek számító francia költészettel kezdtem barátkozni és töltekezni, szinte habzsolva és telhetetlenül. A költői kifejezés új útjai világítottak előttem ezekből a Valéry-, de különösen Apollinaire-féle versekből. Ez járatlan út volt, a járt utakat, apámét, Kosztolányiét erőltetett igyekezettel hagytam el, szerettem volna letérni róluk. Nem mindig és nem egyszer s mindenkorra sikerült. Tudom, voltak visszakanyarodások, de még kölcsönhatások is, amire ő maga hívta fel a figyelmemet, talán buzdításul. Ha az eltérés, távolodás szándéka durván, átlátszóan sikerült, apám rosszallását érezhettem; nem hiúságból rosszallotta, természetesen, ha-

nem a modorosságtól, a magamtól elidegenedéstől, természetes hangomtól való elszakadástól féltett. Ez a korszak azonban legfeljebb két-három évig tartott. Formai lazulások, libertinus tárgyválasztás, szabadszájúság, nyegleség tűnhetett apám szemébe, s tette aggályossá. Őneki 1908 körül, amikor egy-egy versét a kolozsvári *Egyetemi Lapok* szerkesztőjének, Kovács Dezső professzornak felajánlotta, a kiváló konzervatív ízlésű íróember azt mondta: „Magát, fiam, megbolondították a nyugatosok!” Ő efféle nem mondott nekem, sokkal finomabban fejezte ki a nemzedékváltás tüneteit, beletörődve bölcsen: „Párizst kerestem húszéves koromban, / Szívem Baudelaire-re és Verlaine-re vert, / A te zenéd más ritmusokra dobban, / Párizs mást küld neked: Apollinaire-t.”

– *Összegyűjtött verseid kötetében olvasom, ahogy apádra visszaemlékezel. A halála után írott versek, a Kalapkorona, a Most, midőn teljes árva lettem vagy Az utolsó sétánk tanújához című vers mind arra mutat, hogy a különbözőségek mellett tulajdonképpen nagyon meghitt kapcsolat volt közöttetek.*

– Erről most már csak annyit, hogy nyilvánvaló abból, amit eddig elmondtam: voltak kísérletek a tőle való teljes elszakadásra, de nem sikerült, és nem is erőltettem. Tehát nekem nem volt úgynevezett apakomplexumom, ami annyira divatos; olyasmi igazán nem volt, ami kártékonyan vagy kínosan hatott volna reá vagy akár reám. *Most van*, és ezt akarom éppen megmondani. Nagyon nehéz napjaimban még mindig ösztönösen őhöz folyamodik az emberben meghúzódó gyermeklélek, ilyen értelemben *van*, az ő hiányának érzete váltotta ki. Hiányérzetem, ahogy ezek a nehéz és még nehezebb napok sokasodnak, mind nagyobb és mind fájdalmasabb. Ugyanezt mondhatnám például anyámra vonatkoztatva is. Most, ha megengeded, a kettejük közötti lelkeséget is kifejténém. Mert különbség van a helyzetek között, amelyekben egyikük vagy másikuk hiányát érzem. Nehéz élesen elhatárolni, de többször megfigyeltem magamon, hogy betegség, kisebb-nagyobb testi sérülések pillanataiban *anyám* a remélt és hívott segítség. Ez természetes, hisz a sebeinket ő kezelte, ő kötözte be gyermekkorunkban, és az orvosságokat is ő diktálta belénk, vagy rakta ránk a

hideg vizes borogatást. Apámhoz viszont akkor menekültem vagy menekültem volna mindig, amikor minden recsegett-ropogott bennem vagy körülöttem, a városban, az országban vagy a világban. *Ez az apakomplexumom.*

– *Még kamaszkoromban bűvölt el engem egy versed, egy antológiában olvastam, de máig is tudnék idézni belőle, ha nagyon megszorítanál, ez a versed a Pisztráng-balet. Csodálatos költemény, a varázsát máig sem tudom megmagyarázni, még arra sem tudok logikus magyarázatot, ami benne érthető, arra meg még kevésbé, ami a beavatatlanok számára érthetetlen, mert meghitt dolgokra utal, a Kuvaszóra, Kaskötő Danira és így tovább. Hogyan keletkezett ez a vers?*

– Valami varázsról beszéltél az előbb, most attól félek, hogy magyarázgatva ez a varázs esetleg elfoszlik, de azért megpróbálom úgy mondani az ezzel kapcsolatos mondanivalómat, hogy megmentsem ezt a bizonyos hangulatát. Előjáróban annyit, hogy ez a vers a legelső öt közé tartozik, mely a *Válaszban* jelent meg tőlem, még 1935-ben. (Talán ez vitte be később a többit is.) Kristályvillanás volt az akkoriban írott versek szürkébb konglomerátumában... Valamit a helyszínről, természetesen, mely megidéződött ebben a versben. 1922 és 24 nyarat a Székelyföldön, Erdőfülében töltöttük. Az öreg molnárház előtt, melyben szállásunk volt, folydogált a gátakban, malmokban, pisztrángokban gazdag Kormos-patak. A falun felül már legelők, kaszálók, aztán sűrűsödő erdők a Hargita felé és fenyvesek. Ott, a Kuvaszónál sohasem jártam, mert ahányszor nekivágtunk, medárdusos zápor keletkezett, visszaparancsolt. Pedig a legendákba illő, százéves emberről, akinek hal- és vadorzás volt a foglalkozása, sok mindent hallottam azoktól, akiknek szerencséjük volt találkozni vele. A gátak viszont ott voltak a közelünkben, és voltak holdvilágos esték, amikor a pisztrángok valamiféle rituális ugrándozásba kezdtek. Talán valami akkor frissen kikelt éjjeli lepkék után ugrándoztak magasra, ki a vízből. Ezt a csodát többször megbámulhattam, és aztán, mikor 35 nyarat Pesten kellett töltenünk, az ilyen erdélyi nyarak fájdalmasan, egyre erőteljeseb-

ben hívogattak. A vers tehát egyfajta emlékidézés, az elveszítettnek visszabüvölése – „az elvesztett idő nyomában”.

– *Értem, csak azt nem tudom, hogy a te vonzódásod a horgászat-hoz, a vizekhez, a halakhoz csupán ettől a pisztráng-varázslattól, pisztráng-balettől származik-e, vagy ezt is, mint a költészetet, némileg apádtól örökölted. Úgy tudom, ma is kedvenc szórakozásod, időtöltésed vagy – divatos szóval – hobbid a horgászat, de azt hiszem, ahogy a verseidet olvasom, neked ez több is, mint egyszerű időtöltés vagy kikapcsolódás.*

– Nehéz! Sok kérdést foglal magában az, ami egynek látszik. Megpróbálom ezt is az elején kezdeni. Mint minden testi- és lelki-alkat-formáló kedvtelés vagy szenvedély, alkalmasint a horgászat is gyermekkori fertőzés vagy oltás következménye, és ebben is apám a ludas. De voltaképpen ősemberi foglalatosság, akárcsak a vadászat, vagy a pásztorkodás, vagy a szántás-vetés. Hét-nyolc éves koromban voltak ezek az előbb emlegetett első nagy élmények, aztán később az enyedi Maros-parton, amikor apám, aki már gyermekkorától fogva horgászbottal járó ember, a hosszú mogyoróvesszőt a kezembe adta. És megfogódott az első, a második, aztán már nem is számolható hal. Ezt azért hangsúlyozom, hogy ne gondolják valamiféle kultúremberi menekülésnek, hobbinak – ahogy az előbb mondtad – vagy vasárnapi horgászatnak ezt. Ha lehetne, én minden napomat és minden órát a vízparton tölteném. És ehhez képest százéves koromban is bércsalásnak fogom tartani a szobában, íróasztalnál, könyvek közt töltött időt. De természetesen, mint minden szenvedélynek, a horgászmaniának is vannak fokozatai, visszaesések és emelkedések egy láthatatlan grafikonon. Egy bizonyos életkoron túl már nem a mindenáron való halfogás a fontos és a kalandra csábító! A horgászbót, a vízciszma, kutyapécérnek való ruhadarabok, rossz kalap s a többi hozzásegít, hogy a természettel fenntarthassam ezt a gyermekkorban, és mondom, valami ősemberi szertartásban kötött szövetséget. És aki négy-öt évtized óta vadászgat vagy halászgat, jól tudja, hogy a zsákmány mint eredeti cél elhomályosulhat a véletlen kínálta, egészen másfajta eredmények mellett. Sokszor találkozom csodálkozó kibictekintetekkel, amikor látniok kell, hogy egy-egy

szép halat visszacuppantok a Dunába. Nem feltétlenül azért, mert méreten aluli a törvény szerint, hanem mert egyszerűen megsajnál-
tam; *rám nézett*. És ez az érzelmesség az utóbbi években egyre hatá-
rozottabban és kíméletlenebbül jelentkezik. *Magamat* nem kímélem.
A gyermekkorban annyira várt vízicsodát tehát már nem feltétlenül
egy óriás hal partra vonzolásától várom, sokkal jobban izgat példá-
ul a part menti római őrtornyok törmeléke, nyílhegyek, cserépdara-
bok, hálónéhezékek, melyek olykor a tarisznyámba kerülnek, vagy
az uszályvontató lovak patkolóhelyein a számtalan elvászott vagy
épen vízbe került két-háromszáz éves patkók, óriási hajószegek és
csákyakampók. Ezek a zsákmányaim. Aztán csak csodálkoznak a
horgászszövetség ellenőrei, hogy eredménynaplóm egy-egy évben
rendkívül szegényes.

– *Nem szegényes azonban a költői termés, amit a horgászás révén
learatsz. De hadd emlékeztesselek most, ha nem is horgászattal, de
természetjárással kapcsolatban, egy közös élményünkre. Több mint
tíz esztendővel ezelőtt jártunk egyszer Romániában, Sinaia felé utaz-
tunk egy autóban, négyen ültünk a kocsiban, rajtunk kívül egy ro-
mániai magyar költőtárs és egy kedves íróasszony. Ahogy a hosszú
úton beszélgettünk, egyszer csak ez az asszony, aki addig hallgatott,
megszólt és azt mondja: „Hát magukat, költőket csak a vers, a
szerelem meg a politika érdekli, semmi más?” A költészetről már
esett néhány szó, beszéljünk most talán a másikról, ami még minket
érdekel, beszéljünk a szerelemről, arról is, persze, a verseid kapcsán.
Az utóbbi tíz-tizenöt évben írt verseid közül nekem a Megperzselt
angyalok az egyik legkedvesebb. Most is települnek még a válladra
megperzselt angyalok?*

– Rendkívül indiszkrét kérdés! Inkább azt mondanám, hogy ma-
gam lettem időm folyamán megperzselt ördög. De ha már ilyen ke-
gyetlenül faggatsz, akkor egyet-mást azért el tudnék mondani erről a
bizonyos szerelemről, vagyis arról, hogy miként viszonyultam hoz-
zá, és a nőikkel miféle kapcsolat teremtődött néhány évtized alatt. So-
kat írkáltam naplóban, versben, prózában egyaránt erről a témáról,
fecsegtem is nem keveset, többet a kelletténél és kellő megfontolás
nélkül. De nyilatkozni a rádiónak, természetesen, eleve gátlásossá

tevő feladat; csak általánosságban lehet erről beszélni. Azzal kezdek, hogy mindjárt valaki másra fogom a magam szerelemélményét vagy – pontosabban – a nőkhöz való viszonyulással, és pedig Alfred Mombertre, akinek egy költeménye néhány esztendeje telibe talált. Tengerparton, valahol, izzó homokban heverésző, hatalmas meztelen női testek végeláthatatlan sora. Talán szobrok, nem is hús-vér alakok, és közöttük egy botorkáló férfi, egyedül, tétován. Álomszerű látomás. A rendkívül furcsa versről lapalji jegyzet árulja el, hogy Mombert egy régi perzsa költő versében találta ezt a látomást, és csak újraköltötte... A tétován, talán a válogatás zavarában leledző férfi alakjában magamra ismertem. Mintha lelepleztek volna magam előtt is, olyan helyzetben mutatva meg, amilyenben nem mertem volna ilyen pontosan megmutatni magam. Hogy mennyire így van, egy később előkerült fénykép bizonyította. Ez a fénykép egyszersmind azt is elárulja, hogy kamaszkori helyzetek és élmények továbbéléséről van szó ez esetben is. A fénykép 1930-ból való; olyan pillanatot örökít meg, amilyenekben gyakran volt részem, hála a kolozsvári nyaraknak, gyümölcszedéseknek, Szamos-parti fürdéseknak, társas kirándulásoknak. Ezen a fényképen négy gyönyörű, tizenhat-tizennyolc év körüli lány üldögél, heverészik virágos mezőn, bokrok előterében, mosolyogva, magakelletőn. Közöttük vagy kettő Éva; egyikük sincs évakosztümben, mint a Mombert-féle vízióbeliek, hanem csinos, illedelmes, bokorugró turistaruhában, szoknyában, és közöttük, felsőtesttel kiemelkedve, a tizenhét éves legényke diadalmas mosollyal, amelyre semmiféle jogcímem nem lehetett – azon kívül, hogy mindegyikükbe szerelmes voltam, halálosan és éppen ezért teljesen reménytelenül. Három barna, egy szőke leány, egyik szebb, mint a másik, hamvas és duzzadó. Nem hiszem, hogy túloznék, ha feltételezem, hogy ezt a négy lányt, a szépségnek ezt a négy változatát kerestem azután és véltem meg-megtalálni később, amikor végre nekibátorodtam, és nem hátráltam meg, ha a csábításukkal vagy a kíváncsiságukkal találtam szembe magam. De azt a négyet, akik valóságos udvart alkottak a kamaszfiú körül, az erdei tisztás gyepén: egytől egyig elvesztettem, anélkül hogy annak rendje és módja szerint megtaláltam volna. És ez a veszteség máig

sajog, mint valami szégyenérzet. Késő bánat, nagyon késő bánat. De az ember hajlik rá, hogy remélje: egy következő életben még kárpótolni tudja majd az ilyen természetű veszteséget.

– *Térjünk át akkor harmadik rögeszménkre, a politikára, vagy ha tetszik, az ember, a nemzet, a társadalom sorskérdéseit feszegető közéletiségre. Azt hiszem, ettől se tudunk menekülni, mint a szerelemtől és költészettől, még ha akarnánk se. Abban az antológiában, amelyben először találkoztam a Pisztráng-balett-tel, úgy emlékszem, még ugyanabban találkoztam A marosszentimrei templomban című költeményeddel is, és ez a versed is nagyon mély hatást tett rám. Jóval később, ahogy összegyűjtött verseidet olvastam, rábukkantam egy 1964-ben írott versedre, amely A marosszentilmei templomban címűt juttatta eszembe, ez A Missa pro pauperibus hallgatása közben, amelynek van néhány tisztos társa a mai magyar költészetben. Úgy érzem, Vas István Cambridge-i elégiája vagy Jankovich Ferenc Fontainebleau-i elégiája is a testvérei közé tartozik. Talán nem érted félre, szerintem egyik sem helyettesítheti a másikat, inkább erősítik és kiegészítik egymást. Én főleg erre a négy megrendítő sorra emlékszem vissza a te költeményedből:*

*Nekik köszönheted, finom világ,
ezt a muzsikáló csodát,
nekik, akik rongyos zászlók alatt
csontjaikból raktak védőfalat...*

Nekik tehát, Balassinak, Zrínyinek, Petőfinek és névtelen áldozatainknak, elesettjeinknek is köszönheti haladását a világ...

– Engem már, azt mondhatnám, hogy kora ifjúságomban is vonzottak és termékenyítettek az emberiség sorsáért aggódó művek, különféle látomások és próféciaik. A Faust vagy Az ember tragédiája mellett a Korhadat fakesztek és a Véres napok is. Lehetséges tehát, hogy nem egy versben vagy novellában felfedezhetők az általad közéletiségnek mondott magatartás közvetlen vagy áttételes, jelképes megnyilvánulásai. Az a vers, amit az előbb ilyen magas rangban emlegettél, azt hiszem, a második vagy a harmadik bécsi